

Dėl vienos lietuvių kalbos tikslo sakinio konstrukcijos

Axel Holvoet

Bendrosios kalbotyros centras
Baltijos kalbų ir kultūrų institutas, Vilniaus universitetas
El. paštas: axel.holvoet@flf.vu.lt
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1744-5893>

Santrauka. Straipsnyje aptariami lietuvių kalbos tikslo šalutiniai sakiniai su *kad* ir būtojo laiko padalyviu (*kad veltui neišmetus pinigų*). Skiriamasis šių sakinčių bruožas yra pagrindinio ir šalutinio sakinčių subjektų sutapimas. Straipsnyje siūlomas vidinės rekonstrukcijos metodu paremtas minėtų tikslo konstrukcijų aiškinimas. Keliama hipotezė, kad padalyvis pradėtas vartoti sakiniuose su vertinamaisiais predikatais kaip „pseudosąlyginė“ strategija faktyvinei interpretacijai išvengti (*gerai būtų suradus... = gerai būtų, jeigu surastume...*). Iš konstrukcijų su vertinamaisiais predikatais padalyvis buvo perkeltas į optatyvinius (pageidavimą reiškiančius) sakinius (*gerai būtų suradus → kad tik suradus...*). Be semantinio poslinkio (nuo vertinamosios prie desideratyvinės arba optatyvinės reikšmės), čia įvyko ir sintaksinės insubordinacijos procesas. Pagaliau optatyviniai sakiniai su padalyviu buvo įtraukti į naują sintaksinę priklausomybę su nauja – aplinkybinės tikslo konstrukcijos – funkcija (*kad tik veltui neišmetus pinigų → reikia gerai apgalvoti, kad veltui neišmetus pinigų*). Baigiamosiose pastabose trumpai aptariami ir preskriptyviniai padalyvinės tikslo konstrukcijos aspektai ir keliama mintis, kad preskriptyvinėje literatūroje vyraujantis neigiamas jos vertinimas gal nėra visai pagrįstas.

Raktažodžiai: tikslo sakiniai, padalyvis, komplementacija, vertinamieji predikatai, insubordinacija, resubordinacija

On a Certain Lithuanian Purpose Clause Construction

Abstract. The article deals with the use of the Lithuanian anteriority converb in *-us* in a certain type of purpose clauses whose implicit subject is coreferential with the (often also implicit) main clause subject or agent (as in *kad veltui neišmetus pinigų* ‘in order not to throw money away’). The article offers a historical account for its rise based on internal reconstruction. It is argued that the anteriority converb was introduced as a pseudo-conditional strategy used to avoid a factive reading in constructions with evaluative predicates (as in *gerai būtų suradus... = gerai būtų, jeigu surastume...* ‘it would be a good thing if we found...’). From evaluative constructions the converb then spread to optative clauses with *kad tik* ‘if only’ (*gerai būtų suradus* ‘it would be a good thing to find...’ → *kad tik suradus...* ‘if only one could find...’). Apart from a semantic shift (from evaluative to desiderative/deontic) this also involved a process of syntactic insubordination. In a subsequent process of resubordination, constructions with the anteriority converb finally came to function as adverbial purpose clauses. In the final part of the article it is argued that the negative view prescriptivist sources take of purpose clauses with the anteriority converb might be up for a revision.

Keywords: purpose clause, converb, complementation, evaluative predicates, insubordination, resubordination

Received: 20/12/2023. Accepted: 25/01/2024.

Copyright © 2023 Axel Holvoet. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

1. Įžanga

Tikslo šalutiniai sakiniai su būtojo laiko padalyviu (*kad veltui neišleidus pinigų*) lietuonistinėje literatūroje minimi išskirtinai preskriptyviniame kontekste. Jų vertinimas iš šios perspektyvos, kaip žinia, būna neigiamas. Savo straipsnyje šiai konstrukcijai skirsiu dėmesio iš istorinės sintaksės perspektyvos. Funkcinės būtojo laiko padalyvio raidos kelias, per tarpinius etapus privedęs prie minėtos tikslo konstrukcijos atsiradimo, yra įdomus, ligi šiol neištirtas lietuvių kalbos diachroninės sintaksės segmentas. Jis priklauso gana menkai dokumentuotam lietuvių kalbos istorinės sintaksės laikotarpiui, tad šiame straipsnyje bus taikomas vidinės rekonstrukcijos metodas, papildomai pasitelkiant įžvalgas iš tipologijos ir gramatikalizacijos teorijos. Trumpai pakomentuosiu ir preskriptyvinius čia nagrinėjamo klausimo aspektus, nes būtent jie, atrodo, bent iš dalies nulėmė menką mums rūpimo reiškimo iširtumo laipsnį. Prie preskriptyvinių aspektų taip pat trumpai grįšiu baigiamosiose pastabose.

Atrodo, nėra lietuvių kalbos kultūros vadovėlio, kuriame nebūtų pasmerkti tikslo šalutiniai sakiniai su jungtuku *kad* ir bendratimi arba būtojo laiko padalyviu, plg. Pupkis (sud., 1985, 124–125), Kniūkšta (par., 1998, 125), Kunevičienė, Pečkuvienė, Žilinskienė (2003, 263) ir kt. Bendraties konstrukcijos atveju motyvai yra aiškūs – ši konstrukcija įtariama esanti slaviškos kilmės: *kad sužinoti* primena lenkų *aby się dowiedzieć*, rusų *čtoby uznat'* (plg. Piročkinas 1990, 95). Padalyvio konstrukcijos atvejis ne toks aiškus: iš kalbų, su kuriomis lietuvių kalba įvairiais savo gyvavimo laikotarpiais yra susidūrusi, nė viena neturi tikslo konstrukcijos su būtojo laiko padalyviu, net jeigu apskritai tokį padalyvį turi. Tad įdomu būtų sužinoti, kuo šiuo atveju motyvuojamas draudimas. Tačiau iš šią konstrukciją pasmerkusių autorių beveik nė vienas¹ nepateikia argumentų, dėl ko ji bendrinėje kalboje nevertotina. Kova su padalyvine tikslo konstrukcija prasideda, atrodo, Jono Jablonskio kalbos taisymais (plg. Piročkinas 1986, 146²), iš prieškarinės literatūros minėtinas dar Jono Kruopo aiškiai išsakytas papeikimas: „Pagaliau nevertotinas padalyvis ir šalutiniuose tikslo ir siekinio aplinkybės sakiniuose su jungtimi *kad*“, pvz., *mes atėjome į stotį, kad jį sutikus* (= *kad jį sutiktume, atėjome į stotį jo sutikti*) (Kruopas 1936 [1998]). Jeigu apskritai kas nors iš vadovėlių autorių pasivargina šį vertinimą kaip nors motyvuoti, tai nebent nuoroda į ankstesnius autoritetus; pvz., kompendiume *Bendroji ir specialybės*

¹ Vienintelė išimtis – Arnoldas Piročkinas, kuris teigia, kad „veiksmo nerealumas, tariamumas turi būti išreikšiamas tariamąja nuosaka“ (Piročkinas 1990, 195). Lenkų ir rusų kalbose į tą nerealumą, anot Piročkino, nurodo žymiklis *-by* (*že-by, čto-by*), kurio nėra lietuviško jungtuko *kad* sudėtyje. Bet kur tuomet nerealumo žymiklis anglų kalbos konstrukcijoje *in order to know* arba atitinkamose vokiečių, prancūzų ir kitų kalbų konstrukcijose su bendratimi? Nerealumo (potencialumo) reikšmė yra konstrukcijos požymis, o formalus konstrukcijos žymėjimas yra satarinis dalykas, kuris kiekvienoje kalboje gali būti skirtingas. Antai nerealios sąlygos sakinyje lietuvių kalboje žymimas tariamosios nuosakos forma (*jeigu žinočiau*), o prancūzų kalboje – būtojo laiko forma be nerealumo žymiklio (*si je savais*). Tas pats galioja tikslo konstrukcijoms – kalbinis ženklas yra satarinis ir formalioji jo pusė atspindi individualių kalbų raidos procesus.

² Kiek iš Arnoldo Piročkino komentarų išryškėja, Jablonskis padalyvinės tikslo konstrukcijos nėra pasmerkęs, tik rekomendavęs atsargų jos vartojimą ir konkrečiais atvejais vietoj jos siūlęs bendraties su naudininku konstrukciją (pvz., *šiam klausimui išspręsti vietoj kad išsprėndus šį klausimą*). Kuriuo momentu pradėta padalyvinę tikslo konstrukciją smerkti, man neaišku.

kalbos kultūra (Kazlauskienė, Rimkutė, Bielinskienė 2008, 147) pateikiama nuoroda į vieną Juozo Balčikonio recenziją, perspausdintą jo *Rinktiniuose raštuose* (1978, 227). Joje Balčikonis rašo: „Tikslo šalutiniam sakinyje po *kad* padalyvis nevertojamas, turi būti tariamoji nuosaka“. Vėlgi argumentų jokių.

Kaip jau sakyta, apie svetimos kalbos įtaką padalyvinės konstrukcijos atveju net mintis negali kilti. Tad šios konstrukcijos atsiradimo aiškinimo reikia ieškoti istorinėje lietuvių kalbos sintaksėje. Tai ir bus pagrindinė šio mano teksto tema.

2. Istorinė analizė

Iš pradžių pastebėkime, kad neigiamas preskriptyvistų nusistatymas turėjo įtakos ir deskriptyvinei tradicijai. Akademinės *Lietuvių kalbos gramatikos* (toliau – LKG) autoriai tikslo konstrukcijos su padalyviu net nemini, nors minimos įvairios kitos konstrukcijos, kuriose padalyvis turi „bendračiai artimą reikšmę“ (LKG II, 391). Galima numanyti, kad minėtas normatyvinis Balčikonio teiginys čia buvo suvoktas kaip deskriptyvinis: kas kalbos normos neatitinka, tas kalboje, kaip kalbininkų tyrimų objektas, neegzistuoja. Bet kalbos faktas, net negavęs kalbininkų rekomendacijos, juk lieka kalbos faktas? Gal bent jau iš istorinės lietuvių kalbos gramatikos kas nors galėjo susidomėti padalyvio konstrukcijos kilmė?

Lietuvių kalbos dalyvių istoriją yra nuodugniai išnaginėjęs iškilusių lietuvių kalbos istorinės sintaksės tyrėjas Vytautas Ambrazas. Kaip žinia, padalyviai tėra sustabarėjusios, galinių netekusios dalyvių linksnio formos. Padalyvis *pakėlus* pagal kontekstą tęsia arba senąją naudininko formą (*pakėlusi*), arba galininką (*pakėlusį*). Tačiau tie būtojo laiko padalyvio vartojimo tipai, kuriuose padalyvis – anot LKG autorių – turi „bendračiai artimą reikšmę“, Vytauto Ambrazo tyrimuose neminimi. Mat Ambrazo tyrimai (Ambrazas 1979; 2006) apima indoeuropietiškąją lietuvių kalbos dalyvių kilmę bei jų vartojimą XVI ir XVII a. tekstuose, o mums čia rūpimos konstrukcijos, matyt, yra vėlesnės kilmės, senuosiuose raštuose dar nepaliudytos. Reikia turėti vilties, kad kiti tyrėjai tęs Vytauto Ambrazo pradėtą darbą ir savo tyrimais apims XVIII–XXI a. kalbą. Neaišku, ar tai greitai metu bus įmanoma, nes šiai užduočiai tinkamai atlikti reikalingas istorinis lietuvių kalbos tekstynas. Kol kas, trūkstant istorinių duomenų, tam tikrus raidos procesus atsekti leidžia vidinė rekonstrukcija, ja ir bus paremti tolesni mano išvedžiojimai.

Akademinė *Lietuvių kalbos gramatika* (LKG II, 391) mini tris konstrukcijų tipus, iliustruojančius artimą jose vartojamų padalyvių bendračiai reikšmę. Teiginį apie funkcinių artimumą bendračiai, beje, patvirtina faktas, kad minėtose konstrukcijose padalyvį dažniausiai galima pakeisti bendratimi. Aptarsiu šiuos konstrukcijų tipus iš eilės.

Pirmasis tipas apima padalyvio vartojimą „su bevardės giminės būdvardžiais ir predikatyviškai vartojamais prievaisiais“ (LKG II, 391). Nors tai gramatikoje nepasakyta, minėti būdvardžiai ir prievaisiai beveik visada turi vertinamąją reikšmę.

- (1) *Kaip gera dabar būtų įlindus kur prietvartin, įsiknisus į šiaudus ir palaukus, kol praeis tamsa.* (Juozas Baltušis, pavyzdys iš LKG)

Čia būtų galima pavartoti ir bendratį (*kaip gera būtų įlįsti...*). Padalyvio vartojimą šioje konstrukcijoje paaiškinti nėra sudėtinga. Vertinamieji predikatai tokie kaip *gerai*, *blogai*, *gaila*, *džiugu* ir pan. turi stiprias faktyvines implikacijas: konstrukcijose su finitiniiais komplementiniais sakiniais jie implikuoja, kad tai, kas išreikšta sakininiame komplemente, atitinka tikrovę, plg.:

(2) *Džiugu, kad tu su mumis dirbsi.*

Šį sakinį galima ištarti tik būnant įsitikinus teiginio *tu su mumis dirbsi* pagrįstumu. Norint išvengti faktyvinės implikacijos, galima pritaikyti „sąlyginę“ strategiją: komplementinis sakinys tuomet reiškiamas kaip sąlygos sakinys:

(3) *Būtų džiugu, jeigu su mumis dirbtum.*

Čia tiksliau būtų galima kalbėti apie „pseudosąlygos“ sakinį, nes – skirtingai nei tikrųjų sąlygos sakinį atveju – pagrindinis sakinys nereiškia šalutiniame sakinyje apibūdintos situacijos pasekmės arba iš jos išplaukiančios išvados, o šios situacijos vertinimą. Tad sąlyginio santykio tarp pagrindinio ir šalutinio sakinio čia nėra. Faktyvumo vengimo strategija lemia, kad su vertinamaisiais predikatais dažnai vartojami „pseudosąlygos“ sakiniai. Kadangi lietuvių kalboje finitinius sąlygos sakinius su jungtuku *jeigu* gali atitikti ir padalyvio konstrukcijos (plg. *jeigu pasitaiko / pasitaikys / pasitaikytų proga* ir *progai pasitaikius*), natūralu, kad ir pseudosąlygos sakiniai gali būti reiškiami atitinkamomis padalyvio konstrukcijomis. Tai rodo kad ir tokie pavyzdžiai, kai su tuo pačiu vertinamuoju pasakymu *ne pro šalį* vartojamas arba finitinis sąlygos sakinys, arba padalyvio konstrukcija:

(4) *Būtų ne pro šalį, jeigu šiandien kas nors taip atidžiai stebėtų rusų literatūros procesą, kaip jį prieš karą stebėjo Boruta, Aistis ir Radauskas.*

(iš interviu su Tomu Venclova³)

(5) *Man kilo mintis, kad ne pro šalį būtų įsirengus dar vieną, atsarginę, operacinę...*
(DLKT, Bronius Bušma, 1995)

Kitas žingsnis minėtame raidos procese – tai poslinkis nuo vertinamosios prie desideratyvinės (noro) arba deontinės (konkrečiai – būtinybės) reikšmės:

(6) „gerai būtų, kad įvyktų *x*“ → „norėčiau, kad įvyktų *x*“, arba
„gerai būtų padaryti *x*“ → „reikia padaryti *x*.“

Ši raida pasaulio kalbose gerai paliudyta; Heine'is ir Kuteva (2007, 178) ją laiko universalia. Cituoju jų formuluotę: „One way of creating new expressions for deontic modality is to draw on a universal strategy whereby predicates of the kind ‘it is enough/fitting/suitable/good (that)’ are grammaticalized to markers for necessity or obligation“⁴. Pridurkime, kad

³ <https://www.rasyk.lt/ivykiai/gal-siek-tiek-ir-jotvingis.html>

⁴ „Vienas būdas, kaip kuriamos naujos priemonės deontiniam modalumui reikšti, – tai pasitelkti universalia strategija, kai tokie predikatai, kaip ‘pakanka, kai’, ‘tinka, kai’, ‘gerai, kai’ gramatikalizacijos keliu virsta būtinybės arba prievolės žymikliais“ (versta autoriaus).

šis raidos kelias gali vesti ir prie desideratyvinės reikšmės. Noonanas (2007, 135) cituoja airių kalbos predikatą *maith* ‘gera, gerai’, kuris su tiesioginės nuosakos jungties forma reiškia ‘gerai, kad...’, o su tariamosios nuosakos forma – ‘norėčiau, kad’ (TN = tariamoji nuosaka, NMN = nominalizacija).

(7)	<i>Is</i>	<i>maith</i>	<i>dhó</i>	<i>í</i>	<i>a</i>	<i>theacht.</i>
	JUNGTIS	gerai	jam	jos	JUNGTUKAS	ateiti.NMN
		‘Gerai jam, kad ji atėjo.’				
(8)	<i>Ba</i>	<i>mhaith</i>	<i>liom</i>	<i>í</i>	<i>a</i>	<i>theacht.</i>
	JUNGTIS.TN	gerai	man	jos	JUNGTUKAS	ateiti.NMN
		‘Norėčiau, kad ji ateitų.’				

Atrodo, kad panašus poslinkis įvyko ir lietuvių kalboje. Vertinamąjį predikatą (*gerai būtų*) pakeitus optatyvinių sakinių žymikliu *kad tik*, atsiranda trečiasis LKG minimas padalyvių vartojimo tipas „reiškiant pageidavimą“:

- (9) *Ė, kad tik greičiau atvykus į vietą.* (Juozas Baltušis, LKG II, 392)

Tokio tipo konstrukcijoje padalyvį galima pakeisti bendratimi, kuri, kaip nurodoma VLKK puslapyje, šiuo atveju (skirtingai nei šalutiniuose tikslo sakiniuose) laikoma taisyklinga:⁵

- (10) *Kad taip šviežio medaus paragauti!*

Tad padalyvio funkcija čia iš tiesų priartėja prie bendraties funkcijos. Ši funkcija šiaip gana netikėta, ir vienintelį būdą ją paaiškinti suteikia prielaida, kad tokia raiškos strategija paveldėta iš kito konstrukcijų tipo – vertinamųjų predikatų komplementacijos. Be semantinio poslinkio, šiame raidos etape įvyksta ir sintaksinis procesas, kurį galima apibūdinti kaip insubordinaciją. Insubordinacija – tai procesas, kai šalutinio sakinio statusą turėjusi sintaksinė struktūra įgyja savarankiško, vientisinio sakinio funkciją. Būtent tai įvyko su mūsų padalyvio konstrukcija: pradžioje ji turėjo „pseudosąlygos“ sakinio funkciją (*ne pro šalį būtų suradus... = ne pro šalį būtų, jeigu surastume...*), bet, į vertinamojo predikato poziciją įkėlus pageidavimo sakinių žymiklį, atsiranda vientisinis optatyvinis sakiny.

LKG formuluotę, esą padalyvis minėtose konstrukcijose turi „bendračiai artimą reikšmę“, vertėtų šiek tiek patikslinti. „Reikšmę“ bendratis visada turi labai bendrą ir neapibrėžtą; konkretnesnes reikšmes galima sieti tik su konstrukcijomis, kuriose ši forma vartojama. Šiuo atveju taip pat galima teigti, kad koegzistuoja artimos reikšmės konstrukcijos su bendratimi ir su padalyviu. Šios konstrukcijos, be abejo, sąveikauja. Pavyzdžiui, gerai žinomas aukštaičių tarmių bruožas yra vardininko objektas, vartojamas su bendratimi beasmenėse konstrukcijose (pvz., su *reikia*). Ši konstrukcija, susijusi su istorine bendraties raida (plg. Ambrazas 2001), buvo perkelta ir į vertinamąją konstrukciją su padalyviu:

⁵ <https://vlkk.lt/konsultacijos/6730-kad-ir-bendraties>

- (11) *Tarnaitė prisidėjo smilį prie lūpų ir žvilgtelėjo int Joną, rodydama jam, kad reikia ligonis palikti ramybėje.* (Juozas Tumas-Vaižgantas, „Vienadviem“)
- (12) *Ak, kaip būtų gerai, jie kur į nuošalį išvežus nuo tų miesto papiktinimų, nuo dykiniavimo!* (Juozas Tumas-Vaižgantas, „Geradarys“)

Neaptartas kol kas liko LKG pateiktame sąraše antroje pozicijoje minimas padalyvių vartojimo tipas „su klausiamaisiais ir santykiniais žodžiais“ (LKG II, 391). Už šio gana netikslaus apibūdinimo slypi konstrukcijų tipas, literatūroje žinomas kaip „deontinis klausimas“ (Palmer 1986, 106–108) – tai klausimas, kuriuo siekiama gauti ne informaciją, o nurodymą arba patarimą:

- (13) *Mama, kaip čia man su Katryte pasimačius?* (Vincas Mykolaitis-Putinas, LKG II, 392).

Labai tikėtina, kad šis padalyvio vartosenos tipas išsivystė iš anksčiau minėto „pageidavimo“ tipo. Pageidavimo reikšmė perkeliama į savitą klausiamojo sakinio tipą, kuriame teiraujamasi pašnekovo pageidavimo arba, plačiau, pasiūlymo. Šis klausiamojo sakinio tipas čia aptariamų diachroninių procesų kontekste reprezentuoja šalutinį konstrukcijų su padalyviu raidos kelią, nevedantį prie tolesnių funkcinų poslinkių. Esminė raidos proceso grandinė yra trečiasis – pageidavimo – tipas, kilęs tiesiai iš vertinamosios konstrukcijos (*gerai būtų suradus* → *kad tik suradus*), ir savo ruožtu sudarantis pagrindą tolesniam sintaksinės raidos procesui, kurį galima apibūdinti kaip resubordinaciją, t. y. insubordinuotos sintaksinės struktūros įtraukimą į naują, jau visai kitokio tipo, priklausomybę. Optytyvinė konstrukcija virsta šalutiniu tikslo sakiniu.

- (14) *kad tik veltui neišmetus pinigų*
→ *reikia gerai apgalvoti, kad veltui neišmetus pinigų*

Šis procesas, be abejo, vyko laipsniškai. Pradžioje optatyvinis sakinyvis veikiausiai buvo kontekstiniu semantiniu ryšiu susijęs su prieš jį einančiu sakiniu. Net palyginti nesenuose tekstuose galima rasti šio tarpinio etapo pėdsakų:

- (15) *Iš bulvinės buvo išnešta beveik metras gylio žemės į lauką, kad tik suradus tą „bonkelę“.* (Juozas Daumantas, *Partizanai*, 1950)

Čia matome dar tipinį pageidavimą reiškiančių sakinių žymiklį *kad tik*, bet sakinyvis jau nebereiškia kalbančiojo arba autoriaus pageidavimo, o prieš tai einančio sakinio subjekto tikslą. Su anksčiau einančiu sakiniu kol kas nėra glaudesnio sintaksinio ryšio, bet toks ilgainiui atsiranda, kaip jau matyti pavyzdyje iš Jurgio Matulaičio raštų:

- (16) *Ne tik visą Europą, bet dažnai ir Ameriką apvažinėja, kad patyrus, kaip kitur panašios įstaigos yra įsteigtos ir vedamos.* (Jurgis Matulaitis, 1910⁶)

⁶ <https://www.vargdieniu.lt/biblioteka/pal-jurgio-matulaicio-rastai-uzrasai?start=2>

Resubordinacijos procesą galima laikyti užbaigtu tuomet, kai į naują sintaksinę priklausomybę įtrauktas sakinys, kaip ir kiti šalutiniai sakiniai, sudėtiniame sakinyje gali užimti poziciją ne tik po pagrindinio sakinio, bet ir prieš jį:

- (17) *Kad žinojus kiekvienu momentu kiek yra Lietuvoje gyventojų, centralinis statistikos biuras nuo 1923 metų veda smulkią gimimų ir mirimų apyskaitą.*
(Draugas, 1934-3-28, <https://www.draugas.org/archyvas-pdf-1934/>)

Pagausėjus tekstinių duomenų gal kada nors pavyks nustatyti daugiau šios istorinės raidos detalių. O kol kas turime tenkintis tipologinėmis paralelėmis grįstu raidos scenarijumi. Tačiau čia kyla vienas keblumas, mat sunku nepastebėti padalyvio ir bendraties konstrukcijų paralelizmo:

- (18) *Kad taip šviežio medaus paragauti!*
Kad taip šviežio medaus paragavus!

Siekiant paaiškinti padalyvinės tikslo konstrukcijos atsiradimą, buvo iškelta resubordinacijos hipotezė. Šios hipotezės iškėlimo logika remiasi alternatyvos nebuvimu: kadangi padalyvinė konstrukcija negali būti svetimos kilmės, būtina vidinės raidos prielaida. Bet juk panašus vidinis paaiškinimas gali būti pritaikytas ir konstrukcijai su bendratimi:

- (19) *Kad taip šviežio medaus paragauti!*
→ *ką reikia padaryti, kad šviežio medaus paragauti?*

Šios paralelės logika yra sunkiai paneigiama:

- (a) svetimos kilmės hipotezė padalyvinei tikslo konstrukcijai negali būti taikoma, nes jokia su lietuvių kalba sąveikavusi kalba tokios konstrukcijos neturi;
- (b) atsižvelgiant į (a), padalyvinei tikslo konstrukcijai būtina rasti kitokį, vidinį paaiškinimą;
- (c) toks aiškinimas gali būti pritaikytas ir bendraties konstrukcijai;
- (d) galiausiai svetimos bendraties konstrukcijos kilmės įrodyti neįmanoma.

3. Baigiamosios pastabos ir išvados

Šiuos faktus, manau, svarbu buvo nustatyti. Vis dėlto, kokia iš čia pateiktų išvedžiojimų galėtų išplaukti išvada dėl norminių rekomendacijų? Aišku, kad šalutinių tikslo sakinių konstrukcija su bendratimi lengvai neatsikratys svetimos kilmės įtarimo šešėlio ir kad bent kiek elegantiška ir idiomatiška raiška susirūpinę lietuvių kalbos vartotojai šios konstrukcijos ir toliau vengs. Be to, reikia pripažinti, kad kalbos norma negali remtis vien tik lingvistiniais argumentais. Net jeigu būtų tvirtai įrodyta, kad šalutinių tikslo sakinių konstrukcija *kad* su bendratimi yra perimta iš slavų kalbų, tai nėra griežtas lingvistinis argumentas už tai, kad jos vartojimas yra „klaidingas“, kad ir ką tai galėtų reikšti. Rimtesnis argumentas yra tradicija. Prancūzų akademijai faktas, kad tam tikra forma arba konstrukcija randama geriausių rašytojų tekstuose (*chez les meilleurs écrivains*), yra lemiamas argumentas

rekomenduojant ją vartoti. Remiantis tradicijos argumentu vargu ar būtų galima apginti tikslo konstrukciją *kad* su bendratimi, tačiau lietuvių literatūrinės kalbos autoritetu, be abejo, gali būti pripažintas Juozas Tumas-Vaižgantas, kuris padalyvinę tikslo konstrukciją su *kad* vartoja laisvai:

- (20) *Tačiau galų gale, ne taip įtikėjusi, kaip kad atsikračius įkyriu, neprašomu mokytoju, sutiko: tebūnie gi, pabandysime!* (Juozas Tumas-Vaižgantas, „Kurmiai“)
- (21) *Vaikiukas pradeda norėti jį nusiraškyti ne tiek, kad norėtų jo pavalgyti, kiek kad įveikus atkaklų pasipriešinimą.* („Jo tėveliai“)
- (22) *Niekados nepasilinksmino, niekuo savęs nepamalonino, su niekuo nesusidėjo nei į linksmą kompaniją, nei į naudingą draugiją, – vis kad reikėjo mokėti, vis kad neišleidus liekios kapeikėlės.* („Ponas direktorius“)

Ar Balčikonis viršesnis už Vaižgantą? Kalbos moksle, be abejo, taip. Bet šiuo konkrečiu atveju, kaip buvo parodyta, kalbos mokslu grįstų argumentų prieš padalyvinę tikslo konstrukciją nėra – bent jau Balčikonis net nesivargina jų pateikti. Tuomet gal būtų galima pasiremti tradicijos argumentu? Iš kalbos mokslo perspektyvos verta atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką. Tikslo sakinio subjektas dažnai sutampa su pagrindinio sakinio subjektu-agentu, nes agento veiksmai dažniausiai nukreipti į rezultatą, kurio beneficentas yra jis pats: *aš priešį arčiau, kad aš pamatyčiau, jis dirba, kad jis galėtų išlaikyti šeimą* ir pan. Tad daugelis kalbų susikuria tikslo konstrukcijas, kurios žymi būtent šį subjektų sutapimą: anglų *in order to see*, vokiečių *um zu sehen*, prancūzų *pour voir*, lenkų *żeby/aby zobaczyć*. Tokią pat funkciją kadaise atliko lietuviška konstrukcija *kad pamačius*. Ji aptinkama rašytojų kalboje, taip pat ir liaudies išmintyje (*Ką čia padarius, kad nenumirus?*). Šią konstrukciją iš bendrinės kalbos išstūmus, platesnis galimybių laukas atsiveria panašios funkcijos konstrukcijai su bendratimi. Tad ar nebūtų verta pagalvoti apie padalyvinės konstrukcijos reabilitaciją?

Iš lingvistinės perspektyvos svarbesnis už klausimą, kuri konstrukcija galų gale nugalės, yra kitas klausimas. Nors pavieniams rekonstruojamos raidos etapams pasaulio kalbose yra įtinkamų paralelių, kitose kalbose man nežinomi atvejai (nemini jų ir Schmidtke-Bode 2009), kai tikslo žymėjimo strategija būtų išsivysčiusi iš konstrukcijos su ankstesnį įvykį žyminčiu konverbu, tad šis lietuvių kalbos raidos procesas yra netrivialus ir iš diachroninės tipologijos perspektyvos reikšmingas. Šis procesas įdomus ir iš vidinės (lietuvių kalbos istorinės gramatikos) perspektyvos. Pagaliau, jis ne be reikšmės ir sinchroninei gramatinei semantikai, nes kelia įdomių klausimų dėl būtojo laiko konverbo, ir apskritai gramatinių formų, semantinio aprašo. Būtų gaila, jeigu tokio tipo reiškiniai iš lingvistinių tyrimų dingtų todėl, kad jie buvo pripažinti nenorminiais. Tad šis tekstas galų gale nėra apie norminimą, o apie tai, ką daryti, kad neišpylus (!) kūdikio su norminamuoju vandeniu.

Šaltiniai

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>

Literatūra

- Ambrazas, Vytautas. 1979. *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*. Vilnius: Mokslo.
- Ambrazas, Vytautas. 2001. On the development of the nominative object in East Baltic. In *Circum-Baltic Languages: Grammar and Typology* (Vol. 2). Östen Dahl & Maria Koptjevskaja-Tamm, eds. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 391–412.
- Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Balčikonis, Juozas. 1978. *Rinktiniai raštai*. I tomas. Aldonas Pupkis, sud. Vilnius: Mintis.
- Heine, Bernd ir Tania Kuteva. 2007. *The Genesis of Grammar. A Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kazlauskienė, Asta, Erika Rimkutė, Agnė Bielinskienė. 2008. *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*. 3-iasis leidimas. Kaunas: Pasaulio lietuvių centras.
- Kniūkšta, Pranas, par. 1998. *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kruopas, Jonas. 1936. Dėl padalyvių vartojimo. *Gimtoji kalba* 6, 89–90. [Cituojama pagal: Kruopas, Jonas. 1998. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.]
- Kunevičienė, Asta, Laima Pečkuvienė, Vida Žilinskienė. 2003. *Specialybės kalbos kultūra. Vadovėlis*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
- LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*. II tomas. Kazys Ulvydas, vyr. red. Vilnius: Mintis. 1971.
- Noonan, Michael. 2007. Complementation. In *Language Typology and Syntactic Description* (Vol. 2): *Complex Constructions*. Timothy Shopen, ed. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 52–150.
- Palmer, Frank R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piročkinas, Arnoldas. 1986. *Jono Jablonskio kalbos taisyklės*. Kaunas: Šviesa.
- Piročkinas, Arnoldas. 1990. *Administracinės kalbos kultūra*. Vilnius: Mintis.
- Pupkis, Aldonas, sud. 1985. *Kalbos praktikos patarimai*. Vilnius: Mokslo.
- Schmidtke-Bode, Karsten. 2009. *A Typology of Purpose Clauses*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.